

מאיירס - ג'זינט - מכון ברוקדייל
MYERS - JDC - BROOKDALE INSTITUTE
مایرس - جوینت - معهد بروکدیل

מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

הערכה של תכנית "ליווי משפחות"
למשפחות במצוקה ביקנעם ובמועצה
האזורית מגידו

דוח מסכם

דורי ריבקין ♦ סמדר סומך ♦ אורית שחר

המחקר מומן בסיוע הפדרציות היהודיות של אטלנטה וסנט-לואיס

דוח מחקר

דמ-578-12

פרסומים נוספים של מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל בנושא

בן-רבי, ד.; ברוך-קוברסקי, ר.; קונסטנטינוב, ו. 2011. התכנית הלאומית של עולי אתיופיה: התכנית לסייע לימודי - מחקר הערכה. דמ-577-11

כאהן-סטרבצינסקי, פ.; לוי, ד.; קונסטנטינוב, ו. 2010. בני נוער עולים בישראל - תמונת מצב עדכנית. דמ-561-10.

כאהן-סטרבצינסקי, פ.; לוי, ד. 2009. מבצע החירום של איחוד הקהילות היהודיות, פדרציות צפון אמריקה (UJC), לאחר מלחמת לבנון השנייה. הערכת יישום פעולת ג'וינט ישראל-אשלים, הסוכנות היהודית והקואליציה הישראלית לטראומה, בתחום הילדים והנוער, בגליל ובעוטף עזה: סיכום הממצאים. דמ-548-09 (ע), דמ-551-09 (א).

לוי, ד.; כאהן-סטרבצינסקי, פ. 2009. צרכים ושירותים לילדים ולבני נוער בגליל ובעוטף עזה. דמ-554-09 (באתר המכון בלבד).

מס הכנסה שלילי - תוצאות השנה הראשונה ליישום החוק. 2010. בנק ישראל, מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, רשות המסים, המוסד לביטוח לאומי.

נאון, ד.; פישמן, נ. 2011. מעקב אחרי המופנים למרכזים בתכנית אורות לתעסוקה במועד סגירת התכנית ושמונה חודשים לאחר מכן. דמ-598-11.

נאון, ד.; חביב, ג'; בן שוהם, א.; קינג, י.; פישמן, נ. (מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל); ברקלי, נ.; גאליה, א.ד.; שמלצר, מ.; היילברון, ג.; גוטליב, ד. (המוסד לביטוח לאומי - מינהל המחקר והתכנון). 2010. הערכה של התכנית אורות לתעסוקה, ממצאי מחקר: דוח סופי. (באתר המכון בלבד).

נאון, ד.; קינג, י.; וולדה-צדיק, א. 2006. אוכלוסיות שאינן משתתפות באורח מלא בשוק העבודה: גודלן, מאפייניהן ותכניות לקידום תעסוקתן ולהגברת נידותן בתעסוקה. דמ-490-06.

סבו-לאל, ר.; חסין, ט. 2011. מצבי סיכון בקרב ילדים ובני נוער: איתור ומיפוי במסגרת התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון. דמ-589-11.

רוזנפלד, י.נ.; רוזנברג, ל.; אלק, פ. 2009. למידה מהצלחות והשלכותיה על תכנית "אורות לתעסוקה" בחברת "אמין" - תיעודי הצלחות כמקור לעקרונות עשייה למען הקידום התעסוקתי 2006-2008. דמ-534-09 (ע), דמ-535-09 (א).

ריבקין, ד. ; (בהשתתפות שמעיה-ידגר, ס. ; שמש, מ. ; סבו-לאל, ר. ; שורק, י.) .2009. **הערכת מרכזי ילדים-הורים**. דמ-533-09.

ריבקין, ד. ; שמעיה-ידגר, ס. .2010. **הערכת תכנית "משפחות"**. דמ-555-10.

שורק, י. ; ריבקין, ד. .2010. **התכנית הכוללנית לילדים יוצאי קווקז בגיל הרך ולהוריהם - תמצית מחקר**. תמ-33-10.

להזמנת פרסומים נוספים ניתן לפנות למאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ת"ד 3886, גבעת הג'וינט, ירושלים 91037, טל': 02-6557400, פקס: 02-5612391, דואר אלקטרוני: brook@jdc.org.il
ניתן לעיין בפרסומים אלה גם באתר המכון: www.jdc.org.il/brookdale

תמצית המחקר

א. תכנית ליווי המשפחות

לאחר כעשר שנים של שותפות הובילו יחד עיריית יקנעם, המועצה האזורית מגידו, והפדרציות היהודיות באטלנטה וסנט-לואיס שבארצות-הברית מהלך אסטרטגי, שעיקרו מיקוד המאמצים לעזור למשפחות המתמודדות עם קשיים בתחומים רבים לצאת ממעגל המצוקה והתלות, דרך עבודה כוללת המבוססת על כוחות המשפחה.

התכנית ליווי משפחות שהחלה לפעול ב-2006 משרתת קרוב ל-200 משפחות, מן המועצה האזורית מגידו ומיקנעם. כמחצית מהמשפחות ביקנעם הן משפחות עולות מאתיופיה אשר השתתפו בתכנית דרך פרויקט עצמאות של ג'וינט-ישראל. תכנית ליווי המשפחות מסייעת למשפחות להשיג את יעדיהן בתחומים שונים: השגת תעסוקה; לימוד עברית (בקרוב עולים); שיפור יחסים במשפחה ותפקוד הורי; הגדלת מעורבות ההורים בלימודי הילדים; שיפור מצב לימודי, חברתי ורגשי בקרב הילדים; וצמצום התנהגויות סיכון בקרב בני הנוער.

לתכנית יש שני מרכיבים מרכזיים:

1. לכל משפחה בתכנית ממונה מלווה משפחה, שנפגש עמה באופן קבוע, ועוזר לה לממש את יעדיה, תוך שימוש בשיטות של "אימון אישי" (coaching), מרבית המלווים הם עובדים סוציאליים במחלקת הרווחה של הרשות; ומיעוטם הם בעלי מקצועות אחרים או עובדים סמך-מקצועיים בתחומים אחרים.
2. לבני המשפחה מוצע להשתתף במגוון פרויקטים, כגון תכנית לעידוד תעסוקה, פרויקט חונכות לילדים, או סדנת הורות. אלה מתקיימים במימון התכנית ומוצעים בנוסף על התכניות הרגילות הקיימות במקום.

ב. מחקר ההערכה

מטרת ההערכה הייתה לספק מידע כבסיס לשיפור התכנית, ולקבלת החלטות ביחס להפעלתה ולפיתוחה. מטרת ספציפיות של ההערכה הן:

1. לספק מידע על התשומות ועל דרכי העבודה של התכנית
2. להביא את משוב המשתתפים על התכנית
3. להעריך את מידת התקדמותן של משפחות המשתתפות בתכנית.

כלי המחקר ואיסוף המידע

◆ **שאלונים** - נאספו נתונים באמצעות השאלונים בשתי נקודות זמן, בשנה הראשונה של התכנית (2007) ובשנה השנייה (2008). השאלונים כללו שאלות על מצב המשפחה והילדים ועל ההשתתפות בתכנית, על התקדמות בתחומים שונים בהם פועלת התכנית, ועל תפיסות ביחס למרכיבים שונים של התכנית:

1. שאלון למלווה על אודות המשפחה ועבודתו (מילוי עצמי)

2. שאלונים לאימהות (ריאיון טלפוני)

3. שאלונים לגילאי 13-16 (ריאיון טלפוני)

◆ **ראיונות וקבוצות מיקוד** בוצעו ארבע פעמים, בפעם הראשונה ב-2006 בשלבים הראשונים של התארגנות התכנית, ובפעם האחרונה בסתיו 2009 :

1. ראיונות עם אנשי מפתח בתכנית

2. קבוצות מיקוד עם המלווים

3. קבוצת מיקוד עם מובילי התכנית

◆ **חקרי מקרה** - ב-2009 נערכו חקרי מקרה ביחס ל-7 משפחות, במסגרתם רואיינו ההורים, המלווה, ואיש מקצוע נוסף שעבד עם המשפחה.

אוכלוסיית המחקר : מתחילת התכנית באוקטובר 2006 ועד לדצמבר 2008 השתתפו בה 187 משפחות, וכ-125 מתוכן השתתפו במחקר. במחקר לא נכללו 37 משפחות חדשות, שהצטרפו לתכנית לאחר דצמבר 2007, ו-25 משפחות שסיימו את השתתפותן לפני יוני 2008. בסך-הכל היו במשפחות אלה 226 ילדים גילאי 18 או פחות.

הדוח מציג ממצאים רק על משפחות אשר התקבלו לגביהן נתונים בשתי נקודות הזמן משאלוני המלווים ביחס ל-87 משפחות, משאלוני אימהות ביחס ל-81 אימהות, ומשאלוני גילאי 13-16 ביחס ל-42 בני נוער.

מהלך המחקר : המחקר החל בסתיו 2006, וליווה את התכנית במשך שלוש וחצי שנים. במהלך המחקר הוגשו מדי שנה בפברואר-מארס דוחות ביניים (ארבעה בסך-הכל), אשר נידונו עם מפעילי התכנית ועם נציגי הפדרציות. במסגרת דיונים אלה סיפק צוות המחקר משוב שוטף לחיזוק התכנית ולהתמודדות עם קשיים.

למחקר יש מספר מגבלות :

1. לא ניתן היה לאסוף מידע על המשפחות לפני כניסתן לתכנית, ולכן ניתן היה למדוד את השינויים רק בהשוואה למדידה שהתבצעה מספר חודשים לאחר הצטרפותן.

2. המשפחות במגידו התחילו להשתתף בתכנית כחצי שנה לפני המשפחות ביקנעם, אך המדידה הראשונה התבצעה בזמנית, ולכן משמעות ההשוואה בין שתי נקודות הזמן שונה בעבור שתי הקבוצות.

3. המלווים התקשו לספק את כל המידע הנדרש על כל המשפחות.

4. אוכלוסיית המחקר קטנה יחסית, ונחלקת לשלוש קבוצות, מה שמקטין את האפשרות לקבלת תוצאות מובהקות.

5. בהיעדר קבוצת ביקורת לא ניתן ליחס בוודאות את השינויים שחלו במשך הזמן בקרב המשפחות להשתתפותן בתכנית.

ג. מאפייני המשפחות בתכנית

בתכנית משתתפות שלוש קבוצות של משפחות, בעלות מאפיינים שונים :

1. משפחות המתגוררות בקיבוצים ובמושבים במועצה האזורית מגידו.
 2. משפחות ותיקות (לא עולות) ביקנעם, רובן מוכרות שנים רבות למחלקה לשירותים חברתיים.
 3. משפחות עולות מאתיופיה המתגוררות ביקנעם. לתכנית נבחרו עולי אתיופיה עם קשיים הקשורים להסתגלות לחיים בישראל, אך המשפחות לא התמודדו עם קשיים קיצוניים :
- ◆ כשליש מהמשפחות הן חד-הוריות, שיעור זה גבוה במיוחד בקרב המשפחות הוותיקות ביקנעם (48%).
 - ◆ מספר הילדים הממוצע במשפחה בכל הקבוצות היה כ-3.4.

המשפחות בכל שלוש הקבוצות סבלו מקשיים כלכליים, והתקשו להתארגן לשיפור מצבן. שיעור התעסוקה הגבוה ביותר היה בקרב משפחות עולות מאתיופיה, והנמוך ביותר בקרב הוותיקים ביקנעם. בכל שלוש הקבוצות, העובדים הרוויחו שכר נמוך וחלק ניכר מהם לא קיבלו את כל הזכויות הסוציאליות.

- ◆ לחלק גדול מן ההורים, במיוחד לעולים מאתיופיה, אין תעודת בגרות או הכשרה מקצועית. כמה מהעולים האלה אינם דוברים עברית.
- ◆ קשיים נוספים שהמשפחות התמודדו עמם היו היעדר מעורבות של ההורים בלימודים של הילדים, הישגים לימודיים נמוכים של הילדים, וקשיים רגשיים וחברתיים של הילדים ושל בני הנוער.

ד. היעדים של המשפחות

אחד ההיבטים החשובים של התכנית הוא הסיוע של המלווה בקביעת היעדים שהמשפחה מעוניינת להשיג. שבעים וארבעה אחוזים מכלל המשפחות המשתתפות בתכנית בחרו בשיפור התעסוקה כיעד להתערבות, ו-60% בחרו בעצמאות כלכלית. הרחבת מעורבות ההורים במסגרות הלימוד של ילדיהם, ושיפור עצמאות ההורים מול השירותים, נבחרו כיעדים בקרב הרוב המכריע של העולים מאתיופיה (79% בשניהם). הוגדרו יעדים גם ביחס לילדים ולבני הנוער, כשהשכיחים ביותר היו שיפור בתחום חברתי-רגשי (64%) ובתחום הלימודי (61%). שיפור לימודי הוגדר כיעד שכיח במיוחד בקרב הילדים ממשפחות העולים מאתיופיה (91%).

איננו יכולים לספק נתונים על מספר המשפחות שבחרו את היעד של שיפור יחסים במשפחה. יעד זה לא נכלל בשאלון מכיוון שהתווסף לתכנית רק בהמשך. עם זאת, כל המשפחות שרואיננו בחקר המקרים סיפרו על מטרות שקבעו לעצמן ובהן שיפור היחסים בין ההורים ושיפור כישורי ההורות. המלווים וההורים ציינו שלפעמים המטרות השתנו תוך כדי התכנית, למשל, מעבר מיעדים חומריים כגון שיפוץ דירה, ליעדים בתחום ההתפתחות האישית או שיפור היחסים.

ה. ליווי המשפחות

ליווי המשפחות היווה רכיב מרכזי בתכנית וגישת התערבות חדשה אשר התפתחה במהלך התכנית. תדירות הפגישות של המלווים עם המשפחות הייתה שונה בין הקבוצות כאשר התדירות השכיחה ביותר הייתה בקרב המשפחות שעלו מאתיופיה וקיבלו ליווי במסגרת פרויקט עצמאות ממלווי המשפחה - אקדמאים צעירים בני הקהילה האתיופית, אשר הוכשרו לתפקיד תוך כדי עבודתם במסגרת ההדרכה בתכנית. רוב המלווים היו עובדים סוציאליים; אחרים היו פסיכולוגים חינוכיים, מטפלים ביצירה והבעה או מורים. אנשי מקצוע אלה ליוו את המשפחות במסגרת עבודתם השוטפת, מבלי שנגרעו מהם תפקידים אחרים, ולרשותם עמד פחות זמן לליווי המשפחות מהזמן שהועמד לרשות הרכזים בפרויקט עצמאות. ב-2007 נפגשו עם המלווה לפחות פעם בחודש רק 32% מכלל המשפחות, שיעור שעלה ב-2008 ל-55%. בראיונות העומק שנערכו שנה לאחר מכן, ב-2009, סיפרו המלווים והמשפחות כי בהמשך ירדה שוב תדירות המפגשים, על פי רצון המשפחות. ככל שהמשפחה נעשית עצמאית יותר, היא זקוקה פחות לליווי אינטנסיבי.

הנושאים שנידונו בשכיחות הגדולה ביותר היו תעסוקה (כ-70%), הקשר של ההורים עם בית-הספר (60%), תפקוד ההורים (51%) ושימוש בשירותי הרווחה (51%). מרבית הפגישות עם המשפחה נערכו במחלקת הרווחה או במשרד עצמאות, ובחלק מהמקרים נערכו בבית המשפחה. למרות שהתכנית יועדה לכל המשפחה, מרבית הפגישות היו עם האימהות בלבד. במשפחות דו-הוריות, האימהות נכחו ב-82% מהמפגשים והאבות נכחו רק ב-36%. בקרב העולים מאתיופיה הייתה השתתפות רבה יותר של האבות.

המלווים עברו הכשרה ב"אימון אישי" (coaching), וכן הדרכה שוטפת בשנה הראשונה של התכנית. בראיונות ב-2008, דיווחו 77% מהמלווים כי ההדרכה ענתה על צורכיהם כמלווי המשפחה. המלווים ראו באימון האישי שיטה הממקדת את ההתערבות במטרות המוגדרות על-ידי המשפחה ומונעת עיסוק רק בבעיות השוטפות וב"כיבוי שריפות", כפי שקורה לעתים קרובות בעבודתם הרגילה. כמו-כן, האימון האישי ממקד את תשומת הלב בעתיד שהמשפחה רוצה לבנות לעצמה ובכוחות שיכולים לסייע לה להגיע אליו. שיתוף המשפחה בהגדרת המטרות שלה מגדיל את מחויבותה להצלחת ההתערבות. מרבית המלווים ציינו כי הם משתמשים בכלי האימון האישי גם עם משפחות אחרות שאינן משתתפות בתכנית.

המלווים דיווחו כי יש להם "כלים" מתאימים לעבוד עם מרבית המשפחות (78%); שהם חשים סיפוק מהעבודה עם המשפחות (76%); ושהם מרוצים מעבודתם כמלווים של המשפחה (72%); והם הביעו הערכה רבה לחזון ולעקרונות של התכנית. הם דיווחו גם על הצלחות ועל שינויים בקרב המשפחות. עם זאת, הם דיווחו גם על קושי לבצע את ליווי המשפחות בנוסף למטלותיהם הרגילות, במיוחד כשלא היה מוגדר בבירור כמה זמן הם אמורים להקדיש לליווי המשפחות, ומהי קדימותו ביחס למשימות האחרות. עם הזמן הגיעו בשתי הרשויות למסקנה שיש להסדיר את תהליך הליווי ולהתמודד עם העומס שהוא יוצר. בשנה השלישית הוחלט במגידו:

1. לחלק מחדש את המשפחות בצורה מאוזנת יותר בין המלווים,

2. להגדיר את מספר השעות הנחוץ לכל משפחה לליווי אשר יצטמצם בהדרגה, ככל שהמשפחה תתקדם,

3. להעסיק עובדת סוציאלית שתעסוק בליווי מספר גדול של משפחות באחד המושבים. הפתרון שאומץ ביקנעם בשנה השלישית היה לצמצם את מספר המשפחות בתכנית, ולהציע לכל משפחה 15 מפגשים עם המלווה כדי להתמקד במטרה מסוימת אותה המשפחה מעוניינת להשיג.

משוב המשפחות על הליווי : רוב האימהות היו מרוצות מעבודת המלווה (92% בשתי השנים) ומהקשר האישי עם המלווה (90%). עם זאת, הייתה ירידה בשיעור האימהות שהיו מרוצות מנכונות המלווה לעזור למשפחה, מ-88% ב-2007 ל-78% ב-2008, וכן ירדה שביעות הרצון משכיחות המפגשים עם המלווה - מ-85% ל-56%. ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם דברי המלווים, שהם חשים סיפוק ומשמעות בעבודת הליווי, אך חשים תסכול ומתקשים לבצע אותה בגלל עומס העבודה שלהם.

בחקרי המקרים ההורים ציינו את הקשר האישי עם המלווה כקשר כן ומשמעותי; ברוב המקרים הם חשו שהמלווה קשוב לבעיותיהם, ושניתן להתייעץ ולהתלבט עמו לגבי הבעיות. ההורים ציינו שהמלווה זמין בעבורם בשעת צרה. ההורים הביעו רגשות מעורבים ביחס לשימוש של המלווים בכלי האימון האישי. לצד ההערכה שהמשתתפים חשו כלפי עבודה על פי מטרות מוגדרות, היה להם חשוב גם שהמלווה יהיה גמיש ויהיה מוכן להניח בצד את העבודה המובנית כאשר התעוררו בעיות דחופות.

1. הפרויקטים

למשתתפים בתכנית הוצעו מגוון פרויקטים המיועדים לבני המשפחה השונים - הורים או ילדים. הפרויקטים עוסקים בתחומים שונים, כגון הורות, ניהול תקציב, ולימודי הילדים. בכמחצית מהמשפחות בתכנית היה ילד אחד לפחות שהשתתף בפרויקט אחד לפחות. שיעור זה היה גבוה במיוחד בקרב משפחות עולים מאתיופיה ביקנעם (73%), ונמוך במיוחד בקרב המשפחות הוותיקות ביקנעם (22%). השתתפות ההורים בתכנית הייתה נמוכה בהרבה - רק בחמישית מן המשפחות הורה אחד או שניהם השתתפו בפרויקט. ניכר הבדל בין מגידו, בה השתתפו הורים מ-41% מהמשפחות בפרויקטים, לבין יקנעם בה השתתפו בפרויקטים רק 10% מהמשפחות. תחומים בהם היו חסרים פרויקטים לפי דיווח המלווים והמשתתפים, היו בתחום התעסוקה וההורות בעבור משפחות ותיקות ביקנעם, וחקר בתכניות פנאי ולימודים בלתי פורמליים למבוגרים במגידו וביקנעם.

2. סיום ההשתתפות בתכנית

המשפחות היו צפויות להשתתף בתכנית במשך שלוש שנים, מ-7-2006 עד 10-2009. חלק מן המשפחות סיימו את השתתפותן בתכנית מוקדם יותר: רובן, מכיוון שהשיגו את מטרותיהן; ומיעוטן, לאחר שנשרו מהתכנית. בראיונות עם האימהות ועם המלווים בשנה השלישית להשתתפות המשפחה בתכנית נאמר בחלק מן המקרים כי תדירות הפגישות פחתה מאוד, ולא היה ברור האם המשפחה סיימה את התכנית או האם התכנית נמשכת ולא תוכנן סיום מסודר. לקראת סוף השנה השלישית, מפעילי התכנית התלבטו ביחס לדרך הנכונה לסיים את הליווי עם כל אחת מן המשפחות, לאור הצרכים הייחודיים שלהן. הצוות במגידו סיפר על האפשרות ש"בוגרי התכנית" ישמשו תומכים למשפחות חדשות שמתחילות את התכנית.

ביקנעם הוחלט לסגור את פרויקט עצמאות ולהמשיך את ליווי המשפחות בעזרת עולי אתיופיה במסגרת צוות שהוקם במיוחד למטרה זו במחלקה לשירותים חברתיים, המורכב מעובדות סוציאליות ומעובדים סמך-מקצועיים, כשחלק מחברי הצוות בעצמם עולים מאתיופיה.

ח. שינויים בקרב משפחות התכנית

1. בתחום התעסוקה

שיעור התעסוקה: יש הבדלים ניכרים בין הקבוצות בתחום זה - ביקנעם, אחוז האבות הוותיקים המועסקים עלה מ-73% ל-91%, בשעה ששיעור התעסוקה הכללי בישראל בקרב גברים בגילאים מקבילים לא השתנה. אחוז האבות העולים מאתיופיה המועסקים היה גבוה מאוד ב-2007 (95%) וירד ל-84% ב-2008. זאת, בניגוד למגמת העלייה בשיעור התעסוקה בקרב כלל עולי אתיופיה בין שתי השנים. בקרב האימהות האחוז הכולל של המועסקות ירד במעט בין 2007 (71%) לבין 2008 (63%). בקרב העולות מאתיופיה הייתה ירידה מובהקת בשיעור התעסוקה, משיעור התחלתי גבוה של 77% ל-58%. בקרב האימהות הוותיקות ביקנעם עלה שיעור האימהות המועסקות במשרה מלאה מ-11% ל-21%.

שכר האימהות:¹ חלה עלייה משמעותית בשכר האימהות המועסקות - שיעור האימהות המרוויחות מעל 2,000 ₪ לחודש עלה במגידו מ-53% ל-87% וביקנעם מ-44% ל-77%. העלייה הזו מוסברת בכך שחלק מן הנשים הגדילו את היקף המשרה שבה עבדו. בקרב העולות מאתיופיה אחוז האימהות המרוויחות מעל 2,000 ₪ בקרב המועסקות היה גבוה יותר מלכתחילה, וירד במעט - מ-89% ל-78%.

תנאים סוציאליים של המועסקות: שיעור האימהות שנהנו מהתנאים הסוציאליים המקובלים הניתנים על-ידי המעסיקים עלה מ-67% ב-2007 ל-87% ב-2008. במיוחד, עלו שיעורי האימהות שמקבלות ימי חופשה ומחלה בתשלום והפרשת המעביד לקרן פנסיה, תנאים להם זכאים העובדים על פי חוק.

קשיים כלכליים: האימהות נשאלו ביחס לקשיים כלכליים, כגון ניתוק חשמל ומים בשל אי תשלום חשבונות, או חוסר יכולת לחמם את הבית בחורף. למרות שמרבית ההורים מועסקים, מרבית האימהות דיווחו כי חוו קשיים כלכליים ב-2007 (91%) וב-2008 (87%).

חסמים לשילוב עולי אתיופיה בתעסוקה: הירידה בתעסוקה ובשכר של עולי אתיופיה מוסברת על-ידי מספר חסמים עמם הם מתמודדים:

◆ היעדר השכלה פורמלית ושליטה דלה בעברית שמונעים קבלה לקורסים רבים להכשרה מקצועית של משרד התעסוקה, המסחר והתעשייה; לכן הם צריכים ללמוד עברית ולהשלים את השכלתם עוד לפני שיתחילו בהכשרה מקצועית שתארך זמן רב וכאשר מרבית המשתתפים מתקשים להתחייב לתכנית עם אופק כה ארוך.

¹ אין אנו מציגים נתונים ביחס לשכר ולתנאים הסוציאליים של האבות, מכיוון שהם רואיינו ישירות רק ב-2008. ב-2007 האימהות סיפקו נתונים ביחס לשכר ולתנאים הסוציאליים של אבות מעטים בלבד.

- ◆ קושי להשתתף בקורסים או בהכשרות בשעות אחר-הצהריים ובערב משום שגם בשעות אלה רבים מהם עובדים.
- ◆ עלויות גבוהות של טיפול בילדים.
- ◆ חשש להחליף מקום עבודה.

בנוסף לכל החסמים האלה העולים צריכים להתמודד גם עם חסמים העומדים בפני דורשי עבודה נוספים שאינם עולים - אבטלה ברחבי ישראל, ובמיוחד בפריפריה.

צוות ליווי המשפחות יוצאות אתיופיה ביקנעם נקט בכמה צעדים כדי להתמודד עם החסמים הללו: הוחלט להעניק את הסיוע בתעסוקה באופן דיפרנציאלי, על פי קבוצות גיל והשכלה, כשמרב המאמצים יושקעו באנשים עד גיל 30, או באנשים שסיימו 12 שנות לימוד, המיועדים לעבודה מקצועית או לפתיחת עסקים עצמאיים. המאמצים בהשמה של בני 30-45 שלא סיימו 12 שנות לימוד מוקדו בעבודות בלתי-מקצועיות, כגון ניקיון וייצור, כשהמטרה היא להגיע למציאת מקום עבודה קבוע עם תנאים משביעי רצון והטבות סוציאליות. המטרה בעבור בני 50 ויותר היא לתמוך בהם בעבודה הקיימת, אם ישנה, או להפנות לעבודה התנדבותית, למשל בחווה החקלאית, פרויקט ניסיוני המופעל על-ידי יוצאי אתיופיה, המגדלים בה גידולים אורגניים בשיטות מסורתיות. כמו-כן, בעקבות הניסיון שהצטבר, הוחלט למקד את המאמצים במסלולי הכשרה אישיים, בהתאם ליכולת ולמוטיבציה של המשתתפים במקום בקורסים קבוצתיים.

2. הורות ויחסים במשפחה

כאמור, השאלונים לא כללו שאלות שיעריכו את השיפור בהורות וביחסים המשפחתיים מכיוון שמלכתחילה נושאים אלה לא הוגדרו כיעדים של התכנית. עם זאת, נושאים אלה נמצאו חשובים למשפחות ולכן שולבו בתכנית בשלב מאוחר יותר. לפיכך, למדנו על השינויים בתחומים הללו מחקרי המקרים ולא מהנתונים ההשוואתיים, כפי שנעשה בתחומים אחרים. המלווים וההורים דיווחו בראיונות הפתוחים על שיפור ביחסי הורים-ילדים שהם ייחסו לסיוע שקיבלו בשיחות עם המלווה (שיחות עם ההורים בלבד, או יחד עם הילדים), ולסדנאות הורות וקבוצות להורים. השיפור ביחסים נבע, לדעתם, גם מההשפעה הכללית של התכנית - ההורים והילדים חשו טוב יותר לגבי עצמם והיו במצב רגשי טוב יותר, בעקבות קבלת תמיכה רגשית או טיפול. השינוי בהורות וביחסים במשפחה ניכר בשיפור התקשורת של ההורים עם הילדים, ביכולת ההורים להציב גבולות לילדים, בנכונות הילדים לקבל את סמכות ההורים, ובהפחתת המריבות והאלימות בבית.

כמו-כן, מרבית הזוגות הנשואים דיווחו כי השיחות עם המלווה שיפרו את התקשורת בין בני הזוג - פחות עימותים ותקשורת טובה יותר בין בני הזוג, ועודדו את שני בני הזוג לפעול לקראת שינוי בבית. חלק מהנשים הגרושות דיווחו על שינוי ראוי לציון ביחסן כלפי גרושיהן וביכולתן לנהל את היחסים בצורה שהפחיתה את העימותים ואת המתח.

3. מסוגלות עצמית ודימוי עצמי

בני המשפחה דיווחו בראיונות הפתוחים על שיפור בביטחון עצמי, בדימוי העצמי ואף במראה החיצוני. חלק מהמשתתפים הצטרפו לתכנית בשעת משבר, לאחר גירושין או אלימות במשפחה, וציינו כי הליווי

עזר להם לחזור למסלול חיים רגיל. המשפחות סיפרו על יכולת ניהול עצמי טובה יותר, לרבות יכולת לנהל את תקציב המשפחה. כמו-כן, המשתתפים סיפרו על הרחבה וחיזוק של הרשת החברתית שלהם, החשובה במיוחד בעבור משפחות שנמצאו בבידוד חברתי.

4. שינויים בקרב בני הנוער

השינויים במצב בני הנוער במשפחות שהשתתפו בתכנית נבחנו באמצעות שאלונים שמולאו על-ידי 42 בני נוער בגילאים 13-16, ב-2007 ושוב ב-2008.

מצב לימודי: לא חל שינוי בממוצעי הציונים עליהם דיווחו בני הנוער ב-2007 וב-2008. בשתי השנים מרבית בני הנוער (78%-80%) דיווחו על ציון ממוצע מ-75 ומעלה. בשתי השנים דיווחו מחצית מבני הנוער כי היה להם לפחות ציון שלילי אחד בתעודה האחרונה. כשני-שלישים מהתלמידים דיווחו על בעיה בעמידה בדרישות בית-הספר (נוכחות, הכנת שיעורי בית וכד'). שיעור זה נשאר יציב בשתי השנים.

עם זאת, חל שיפור בעמדות בני הנוער כלפי בית-הספר. בולט במיוחד שיעור התלמידים שהיו מרוצים מהדרך בה מוריהם מתייחסים אליהם, ושיעור אלה שחשו תחושת שייכות לבית-הספר. כן בולטת העלייה בשיעור התלמידים המרגישים כי הם יכולים לקבל עזרה ממוריהם בעת הצורך (מ-78% ב-2007 ל-93% ב-2008).

מצב חברתי-רגשי: בשנת 2008 דיווחו 29% מבני הנוער על מצוקה רגשית או חברתית, בהשוואה לשיעור גבוה יותר (50%) מבני הנוער שנה קודם לכן ב-2007 ($p < .05$). רוב בני הנוער (76%) השתתפו בפעילויות בשעות אחר-הצהריים (חוגים), בתנועת נוער, במתנ"ס, או התנדבו בשתי השנים.

הממצאים ביחס לשיפור בעמדות בני הנוער כלפי בית-הספר וכן ביחס למצבם החברתי-הרגשי משמעותיים במיוחד לאור ממצאים ממחקרים אחרים בתחום החינוך המראים שככל שבני הנוער מתבגרים, הם נוטים לחוש יותר ניכור מבית-הספר.

ט. הערכת המלווים והמשתתפים את התקדמות המשפחות

המלווים והאימהות נשאלו האם המשפחה התקדמה בתחומים שונים בהם התערבה התכנית. התחום שצוין בשכיחות הגבוהה ביותר על-ידי המלווים כמצביע על שיפור היה היחסים בין הורים לילדים (59%), על אף שתחום זה לא היווה מלכתחילה את אחת המטרות המקוריות בתחילת התכנית. שני תחומים נוספים שצוינו בשכיחות גבוהה היו התחום של עצמאות של המשפחה בדאגה לענייניה (51%) והתחום של יחסים בין ההורים (43%). לעומת זאת, המצב הכלכלי השתפר, להערכת המלווים, רק בקרב 19% מן המשפחות, והדבר עולה בקנה אחד עם הערכתם ש-31% מהאימהות ו-24% מן האבות התקדמו בתעסוקה.

בדומה למלווים, שני התחומים בהם המספר הרב ביותר של אימהות דיווחו על שיפור היו יחסיהן עם ילדיהן (45%) ועצמאות המשפחה בהסדרת ענייניה (38%). השיעורים היו דומים בכל שלוש הקבוצות. בנוסף, האימהות העולות מאתיופיה דיווחו על יחסים משופרים עם אנשים אחרים ביישוב בשכיחות

הגבוהה ביותר. בדומה למלווים, גם התחומים בהם שיעור האימהות שהעריכו כי חל בהם שיפור היה הנמוך ביותר הם תעסוקת האם (18%), ייתכן אולי משום שרוב האימהות כבר עבדו בתחילת התכנית. גם בני הנוער נשאלו ביחס לתחומים שבהם הם התקדמו. השיפורים עליהם דיווחו בשכיחות הגבוהה ביותר היו ביחסים עם מורים, חברים והורים.

י. נקודות חוזק וכיוונים לפעולה

נקודות חוזק

1. **תכנית כוללת:** בהתאם לפרקטיקה המומלצת ביחס לעבודה עם משפחות במצוקה, התכנית התייחסה למכלול הצרכים והבעיות של כל המשפחה. היא כללה מענים על צרכים בתחומים שונים, כגון תעסוקה, ניהול כספים, חינוך, הורות ויחסים במשפחה, וכן מענים לבני המשפחה השונים, ולמשפחה כיחידה אחת.
2. **תכנית אורגנית:** בניגוד לתכניות רבות אחרות, המהוות "פרויקטים" זמניים, המופעלים ביוזמה של גופים חיצוניים, התכנית לליווי משפחות יושמה בתוך מערכות קיימות של שירותי חינוך ורווחה ברשויות המקומיות. הדבר הגדיל את הסיכוי של התכנית לקיימות, ומעבר לכך, הגדיל את ההשפעה שלה על דרכי העבודה והחשיבה של אנשי המקצוע והמנהלים בהקשר לשאר משימותיהם.
3. **ה"מלווה" וכלי האימון האישי -** אחד ההישגים של התכנית הוא פיתוח תפקיד ה"מלווה", איש מקצוע שנמצא בקשר קרוב ורציף עם המשפחה ועוזר לה להשיג את יעדיה בתחומי החיים השונים. המלווים נעזרו בדרכי עבודה מתחום האימון האישי (coaching) כדי לעזור למשפחות להגדיר מטרות ולהשיג אותן.
4. **שילוב מענים פרטניים וקבוצתיים -** התכנית נתנה מענה לבני המשפחה - הן מפגשי אחד-על-אחד בשיחות אישיות עם המלווה, ובהתערבויות פרטניות; והן ברמת הקבוצה - בסדנאות ובקבוצות מגוונות, שתרמו לפרט את תחושת ההשתייכות לקהילה וסייעו לענות על צרכים חברתיים.
5. **גמישות וחשיבה מתמדת לשיפור התכנית.** מנהלי התכנית בשני היישובים היו קשובים במשך כל תקופת המחקר לצרכים שעלו מצוות התכנית, ומן המשפחות, ולמשוב שהתקבל מן ההערכה, והכניסו שינויים בתכנית כדי לשפר אותה. למשל, כאשר עלה הצורך לשפר את היחסים במשפחה התכנית הוסיפה פרויקטים חדשים להתערבות בתחום זה.
6. **תוצאות למשפחות -** המשפחות דיווחו על שיפור בביטחון העצמי ביכולתן לנהל את חייהן, וביחסים בין ההורים, ובתוך המשפחה, בעקבות ההתערבות של התכנית. על פי הנתונים, נרשם שיפור בתנאי העבודה של המשתתפים, וכן ברווחתם הרגשית של בני נוער.

כיוונים לחיזוק התכנית

1. **הבניית תפקיד המלווה -** אנשי המקצוע ששימשו כמלווים מילאו תפקיד זה בנוסף על משימותיהם הרגילות, על-פי-רוב כעובדים סוציאליים. בשלבים הראשונים של התכנית לא הוגדר כמה זמן עליהם להקדיש לליווי המשפחות, ואיזו קדימות יש לתת לתפקידם כמלווים, והדבר יצר עומס כבד. יש צורך להגדיר את הזמן שיקצו המלווים למשפחות בצורה מציאותית, ולתעדף את המשימות שיש להגשים.

2. **תחום התעסוקה ביקנעם** - למשפחות רבות ביקנעם היו צרכים בתחום התעסוקה. עם זאת, כל המענים שהוצעו בתחום זה היו רק לעולים מאתיופיה. יש צורך לפתח תכנית תעסוקה בעבור הורים נוספים ביקנעם.
3. **השתתפות אבות** - על פי התפיסה של התכנית, יש צורך לעבוד עם כל המשפחה ולגייס את כולם להגדרת יעדים והשגתם. עם זאת, ברוב המשפחות היו אלה האימהות שהיו מעורבות בתהליך הליווי. יש צורך למצוא דרכים כדי להגביר את המעורבות של האבות בתכנית.
4. **סיום ההשתתפות בתכנית**: בעבור חלק גדול מן המשפחות לא הוגדר תהליך סיום מסודר, ולא היה ברור להן או למלווים האם ההתערבות הסתיימה אם לאו. יש לתת את הדעת לתכנון אופן ומועד סיום ההשתתפות של המשפחות בתכנית. כמו-כן, יש חשיבות ליצירת מסלול המשך בעבור משפחות, הזקוקות למעקב. אפשרות אחת שנשקלה במגידו, היא של גיוס המשפחות בוגרות התכנית לתכנית למען הקהילה.
5. **תיעוד והפצה של המודל**: יש לנצל את הניסיון שהצטבר בתכנית הנוכחית על מנת שמשרדי ממשלה, רשויות מקומיות ופדרציות יהודיות נוספות, יוכלו לפתח תכניות דומות.

תוכן עניינים

1	1. מבוא - סקירת ספרות
1	1.1 מאפיינים של משפחות מרובות בעיות
1	1.2 עקרונות פעולה עם משפחות מרובות בעיות
2	1.3 תכניות התערבות למשפחות מרובות בעיות
3	1.4 הטמעת תכניות התערבות רב-תחומיות
4	1.5 סיכום
4	2. תיאור תכנית ליווי המשפחות
4	2.1 רקע
5	2.2 אוכלוסיית יעד
6	2.3 מטרות תכנית ליווי המשפחות
6	2.4 דרכי הפעולה של התכנית
7	3. מחקר ההערכה
7	3.1 מטרות מחקר ההערכה
8	3.2 שיטה
11	3.3 תפוקות המחקר
11	3.4 מגבלות המחקר
12	4. מהלך התכנית
12	4.1 שנת 2006-2007
13	4.2 שנת 2007-2008
13	4.3 שנת 2009
13	5. סיפורי המשפחות בחקר המקרים
16	6. מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של המשפחות בתכנית
17	7. היעדים של המשפחות
19	8. ליווי המשפחות
19	8.1 תדירות המפגשים
20	8.2 הנושאים עליהם שוחחו המלווים עם המשפחות
21	8.3 בני המשפחה המעורבים בתהליך הליווי
21	8.4 כלי האימון האישי
23	8.5 עמדות המלווים ביחס לליווי
24	8.6 משוב המשפחות על הליווי
27	9. הפרויקטים
29	9.1 השתתפות בפרויקטים
30	9.2 תחומים בהם היו חסרים פרויקטים
31	10. סיום ההשתתפות בתכנית

32	11. שינויים בקרב משפחות התכנית
32	11.1 שינויים בתחום התעסוקה והכלכלה
36	11.2 שינויים בהורות וביחסים במשפחה
38	11.3 מסוגלות עצמית ודימוי עצמי
39	11.4 שינויים בקרב ילדים ובני נוער
44	12. הערכת המלווים והמשתתפים את ההתקדמות של המשפחות בתחומים השונים
45	12.1 הערכת ההתקדמות של הילדים ובני הנוער
45	12.2 הערכת בני הנוער את ההתקדמותם
46	13. נקודות חוזק וכיוונים לחיזוק התכנית
48	מקורות

רשימת לוחות

3.2 שיטה

10 לוח 1 : מספר השאלונים שהתקבלו ואחוז ההיענות

10 לוח 2 : מספר משפחות ושאלונים מלאים במדידה שנייה, לפי קבוצות

6. מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של המשפחות בתכנית

16 לוח 3 : משפחות חד-הוריות

16 לוח 4 : מספר משפחות ומוצע ילדים במשפחה

17 לוח 5 : הורים עם מגבלות, מחלות, או התמכרויות

17 לוח 6 : רמת ההשכלה של ההורים

7. היעדים של המשפחות

18 לוח 7 : המשפחות לגביהן נקבעו יעדים שונים בתחילת התכנית, לפי קבוצה, על פי דיווח המלווים

18 לוח 8 : הילדים ובני הנוער לגביהם נקבעו יעדים שונים בתחילת התכנית, לפי קבוצה, על פי דיווח המלווים

8.1 תדירות המפגשים

19 לוח 9 : תכיפות הקשר של המשפחות עם המלווה במהלך שלושת החודשים האחרונים (כולל שיחות טלפון), לפי קבוצה ולפי שנים, על פי דיווח המלווים

8.2 הנושאים עליהם שוחחו המלווים עם המשפחות

20 לוח 10 : המשפחות ששוחחו עם המלווה על נושאים שונים בחודש האחרון, לפי קבוצה ולפי שנים, על פי דיווח המלווים

8.3 בני המשפחה המעורבים בתהליך הליווי

21 לוח 11 : המפגשים עם המלווים בהם נכחו בני המשפחה השונים, לפי קבוצה, על פי דיווח המלווים ב-2008

8.5 עמדות המלווים ביחס לליווי

23 לוח 12 : עמדות המלווים כלפי עבודת הליווי ב-2008, לפי קבוצה, על פי דיווח המלווים

8.6 משוב המשפחות על הליווי

25 לוח 13 : שביעות רצון ההורים מעבודת המלווה, לפי קבוצה, על פי דיווח האימהות

9. הפרויקטים

28 לוח 14 : רשימת הפרויקטים שפעלו בתכנית ליווי המשפחות ב-2009

9.1 השתתפות בפרויקטים

29 לוח 15 : המשפחות שבהן ההורים או הילדים השתתפו בפרויקטים ב-2008, לפי קבוצה, על פי דיווח המלווה

11.1 שינויים בתחום התעסוקה והכלכלה

32 לוח 16 : התפלגות האבות על פי היקף התעסוקה, לפי קבוצה, על פי דיווח המלווים

33 לוח 17 : התפלגות תעסוקת האימהות בתכנית לפי קבוצה, על פי דיווח המלווים

33 לוח 18 : התפלגות השכר בקרב האימהות לפי קבוצה, על פי דיווח האימהות

34 לוח 19 : תנאי ההעסקה של האימהות העובדות, לפי קבוצה, על פי דיווח האימהות

36 לוח 20 : המשפחות שסבלו מקשיים כלכליים, לפי קבוצה, על פי דיווח האימהות

11.4 שינויים בקרב ילדים ובני נוער

40 לוח 21 : ציונים של בני הנוער גילאי 13-16 לפי קבוצה, על פי דיווח בני הנוער

41 לוח 22 : בני הנוער גילאי 13-16 שדיווחו על בעיות שונות בבית-הספר לפי קבוצה, על פי דיווח בני הנוער

42 לוח 23 : עמדות בני נוער גילאי 13-16 כלפי בית-הספר לפי קבוצה, על פי דיווח בני הנוער

43 לוח 24 : בני הנוער גילאי 13-16 שביטאו מצוקות רגשיות וחברתיות הנוער לפי קבוצה, על פי דיווח בני הנוער

43 לוח 25 : בני הנוער גילאי 13-16 שהשתתפו בפעילויות של חינוך בלתי פורמלי ופעילויות פנאי מאורגנות לפי קבוצה, על פי דיווח בני הנוער

12. הערכת המלווים והמשתתפים את ההתקדמות של המשפחות בתחומים השונים

44 לוח 26 : המשפחות שחל אצלן שיפור בתחומים שונים מאז הצטרפותן לתכנית, על פי דיווח המלווים, 2008

45 לוח 27 : הערכת האימהות את השיפור שחל במשפחתן בתחומים השונים ממועד הצטרפותן לתכנית, לפי קבוצה, על פי דיווח האימהות

12.1 הערכת ההתקדמות של הילדים ובני הנוער

45 לוח 28 : הילדים ובני הנוער שהתקדמו בתחומים שונים לפי קבוצה, על פי דיווח המלווים ב-2008

12.2 הערכת בני הנוער את התקדמותם

46 לוח 29 : בני הנוער גילאי 13-16 שדיווחו על שיפור בתחומים שונים מאז הצטרפות המשפחה לתכנית, 2008